

rečenici, takav zahvat narušava jezičnu normu (da predikat dolazi obično na drugo mjesto, odmah za svojim subjektom) i mi ga identificiramo kao jedinicu stilskog zahvata, kao stilem. A postojanje norme upravo se izvrsno dopunjuje s njezinim narušavanjem u stilističke svrhe. S gledišta ove svrhe moglo bi se upravo reći: da norma ne postoji, valjalo bi je izmisliti kako bi se mogla narušavati. Jer da norma ne postoji, norma u jeziku za koju se pretpostavlja da kodificira neizražajni, neafektivni način izražavanja, ne bi moglo biti stilemskih odstupanja u stilističke svrhe. A kad bi odstupanja postala prečesta, postala bi sama normom, postala bi neizražajna, stilemi kao jedinice stilskog zahvata morali bi postati onim što je prije bila norma. U tom »vječnom« krugu u jeziku će zacijelo uvijek postojati dijalektička opreka između izražajnog i neizražajnoga, između respektiranja norme i odstupanja od nje.

I zaključak: skrupulozno i znalački vođena, ligvističkostilistička analiza književnih tekstova približit će nas spoznaji istine o ispitivanom djelu. Time se ta analiza najbolje potvrđuje i opravdava.

AKCENAT NEKIH PREZIMENA U PRAVOPISU HRVATSKO-SRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA

Uladimir Babić

Od relativno maloga broja prezimena historijskih ličnosti koja su ušla u Pravopisni rječnik ima ih nekoliko pogrešno akcentovanih. Na str. 391. u drugom stupcu stoji: kònc̄ar, -ára, vok. kònc̄aru i -āre; Kònčār, -āra, vok. -āru i āre (prezime); končárev i končárov (prema kònc̄ar); Kònčārev i Kònčārov (prema Kònčār). Međutim, akcenat prezimena Končar isti je kao i imenice končar, vokativ je samo Kònčaru, a pridjev samo Končárev (K. Kraj, odakle je rodod Rade Končar). Interesantno je da ARj. ima to prezime iz Srbije u obliku Kònc̄ar i samo Končárev Kraj. Isti je slučaj npr. i s imenicom crèvār koja služi i kao prezime (Crèvārska Strana kod Gline odakle je bio rodod pokojni zagrebački profesor Crèvār). Akcenti Kònčār i Crèvār (pa i Kònčar, Crèvar) zagrebački su akcenti, kao i u prezimenima Čèlāp, -āpa, Kòrāć, -āća ili Čèlap, -apa, Kòrać, -āća, koja imaju štokavski akcenat Čèlāp, -āpa, Kòrāć, -āća. Tako se akcentuju i mnoga druga prezimena na -ac: Bārāć, Bùrsāć, Bambùrāć, Māslāć i druga.

Otkuda u Zagrebu kratki silazni akcenat mjesto kratkoga uzlaznog na tolikim prezimenima? Razlog je sasvim prost: zagrebački kajkavski govor

nema kratkog uzlaznog akcenta, nego ga zamjenjuje ili kratkim silaznim ili, u najboljem slučaju, sasvim kratkim tromim, koji je doduše nešto uzlazan, ali je po trajanju gotovo jednak kratkom silaznom. S Končarem se dogodila još jedna metamorfoza: njegovo ime Ráde postalo je u Zagrebu Râde. Štokavski dugi uzlazni akcent zamjenjuje se u kajkavskim govorima ili dugim kajkavskim uzlaznim akcentom akutne prirode (akutoidom) ili pak dugim silaznim akcentom, u nekim govorima uvijek, a po gradovima i osobito kod obrazovanih ljudi vrlo često, kako je to opazio Ivšić u svom »Kajkavskom dijalektu«. Dugi uzlazni kajkavski akcent smatra se danas po gradovima na kajkavskom jezičnom području, a osobito u Zagrebu, za seljačku osobinu, pa se ili pokraćuje u kratki tromi ili, kao u imenu Rade, prelazi u dugi silazni. Tako je Râde Kònčār mjesto dva *uzlazna* akcenta dobio u Zagrebu dva *silazna*!

Ako tako moraju govoriti rođeni kajkavci koji još ne mogu izgovoriti riječi sa štokavskim uzlaznim akcentima, ne smije Pravopis hrvatskosrpskog *književnog* jezika zahtijevati da tako govore i štokavci koji mogu sasvim lijepo izgovoriti i Ráde Kònčār.

Na ovo bi se moglo odgovoriti da se prezimena u našem jeziku vrlo često akcentom odvajaju od svoje ishodne riječi, npr. Kòvāč prema kòvāč, Lònčār prema lònčār, Babogrédac prema Bābogredac (čovjek iz Babine Grede; u Pravopisnom rječniku oba oblika, ali bez napomene da je prvo samo prezime, a drugo samo etnik!). To se događa osobito onda kad se nosioci takva prezimena odvoje od svoga jezičnog područja i od svoga zanimanja, kad žele da se pokažu malo »otmjereniji«, kao u riječi Kòvāč, koja je, uostalom, po našim gradovima većinom mađarskog porijekla. Takvo će biti npr. i prezime Těžāk i Těžak (tako se izgovara u Zagrebu) sa područja gdje nema kratkog uzlaznog akcenta i gdje to prezime glasi Težâk; prema tome, štokavski bi bilo jedino pravilno Těžāk, -áka. Budući da ni većina nosilaca toga prezimena ne mogu pravilno izgovoriti Těžāk, a žele se i odvojiti od imenice težāk koja znači seljaka, izgovaraju i sami mjesto iskonskoga Težâk, Težâka (sa akutoidom) ili Težâka (u krajevima sa dvoakcenatskim sistemom u govorima) i traže da ih i drugi zovu Těžâk, Těžâka ili Těžak, Těžaka.

Za prezime Kònčār ne može se baš sigurno tvrditi da je ista riječ kao i kònčār (tj. onaj koji pravi ili prodaje konce), jer se ta riječ već u srednjem vijeku spominje u raznih turskih plemena, tako npr. u XIII st. u imenu turkmenskog junaka Karakončara. Sve riječi turskog porijekla, a vrlo mnoge rumunjske i grčke s akcentom na posljednjem slogu, imaju u štokavaca s novom akcentuacijom uvijek kratki uzlazni na pretposljednem slogu, i vrlo često dužinu na posljednjem: ināt, sèvdāh, dòlāp, a takva su i prezimena Kòrāc, Kònčār, Čèlāp, Bùrsāc. Čak i kad bi se utvrdilo da je prezime Kòn-

čar postalo od končara, kao Crèvār od crevára, ne bi bilo razloga da se drugačije akcentuje kad se u kraju Crevára i Končára nije osjetila potreba da se akcentom odvoje od riječi od kojih su nastala.

Tu se postavlja principijelno pitanje šta da se radi kad prezime ima akcenat ili po kvalitetu ili po mjestu različit od štokavskog sistema. Prezime Rádić npr. izgovara se u Trebarjevu s akutoidom Rādić. Akutoidi svih vrsta (tzv. tromi, ravni, kanovački, poludugi) odgovaraju štokavskim uzlaznim akcentima, pa će se njima u svemu i zamijeniti. U govorima sa dvoakcentnim sistemom glasilo bi prezime Rádić Rādić, ali će u štokavskom izgovoru glasiti ipak Rádić, jer na štokavskom području nema prezimena Rādić. Kod drugih prezimena pomoći će nam analogije i etimologija.

Ima vrlo mnogo kajkavskih i čakavskih prezimena tipa Težák — Těžák, Těžak, npr. Turkálj — Tùrkálj, Tùrkalj; Latín — Làtin, Làtin; Telâr — Tèlâr, Tèlar; Vučák — Vùčák, Vùcak; Odálj — Hòdálj, Hòdalj; Prašnják — Pràšnjāk, Pràšnjak; Špilják — Špìljāk, Špìljak, pa čak i Špìljak, Špìljka. Već u osnovnoj školi djeca s takvim prezimenima imitiraju pogrešni izgovor svojih učitelja (često također kajkavaca!) pa se trude da prebace akcenat na prvi slog, ali kako nemaju ni kratkog ni dugog uzlaznog štokavskog akcenta, a učitelji ne paze ili ne mogu da ih nauče da barem svoje prezime izgovore pravilno štokavski, izgovaraju oni svoja prezimena u prvom padežu jednine s kratkim silaznim mjesto kratkog uzlaznog, a u drugom padežu imaju dugi ili poludugi akutoid mjesto dugog uzlaznog; s početka se zadržava dužina na krajnjem slogu, a u deklinaciji uvijek ima srednji slog svojstveni dugi akutoid Telára, Teláru, Telárom, Telári, ali kasnije se sve više učvršćuje akcenat na prvom slogu pa se govori Tèlára, Tèláru, Tèlári, a najzad se često odbaci i dužina, pa se pojave Tèlari, Vùčaci, Hòdalji, Pràšnjaci, Špìljaci. Prezime tipa Flānják gdje je »a« u krajnjem slogu nepostojano, postane Flānjak s akutoidom i tako ostane, kao i kajkavska prezimena Rādić, Kātić, Drāgić. Štokavci ga, razumije se, izgovaraju s dugim uzlaznim akcentom. Prezimena Turkálj, Latín, Telâr, Vučák, Odálj, Prašnják, Špilják izgovaraju štokavci suseljani samo Tùrkálj — Turkálja, Làtin — Latína, Tèlâr — Telára, Vùčák — Vučáka, Òdálj — Odálja, Pràšnjāk — Prašnjáka, Špìljāk — Špìljáka, upravo kao naprijed spomenuta svoja prezimena Kòrác — Koráca, Kònčār — Končára, Crèvār — Crevára, Čèlāp — Čelápa, Bùrsác — Bursáca. Takav izgovor više je u skladu s kajkavskim i čakavskim izgovorom jer čuva i dužinu i mjesto i tip kajkavskog akcenta, odnosno čakavskog, pa bi ga trebalo uzeti kao jedino pravilan književni izgovor. Svi učitelji koji su usvojili štokavsku akcentuaciju ili je poznaju od kuće morali bi nastojati da već u prvom razredu nauče djecu da svoje ime i prezime pravilno štokavski izgovore. To nije nemoguće, samo traži i znanja i strpljivosti.

Za književni štokavski izgovor neštokavskih prezimena treba da važe u prvom redu štokavski akcenatski zakoni, u drugom redu dobra jezična, opet štokavska, praksa, a tek u trećem redu navike neštokavaca.

Na str. 436. u drugom stupcu tvrdi se da je Měsić ime manastiru, a Měsić da je prezime. To, međutim, nije sasvim tačno, jer pored štokavskog prezimena Měsić postoje u čakavskoj Lici i brojni Měsići, pa čak i čitava mala sela Měsića, a i pop Marko Měsić, koji je rodom Brinjak, a ne Brinjanin, ne može biti nikakav Měsić. Da je brinjski čakavski govor dvoakcenatski, lakše bi bilo pretvoriti popa Marka u Měsića, ali ovako je to nemoguće, ne samo zbog etimoloških razloga. Svi lički čakavski govori gdje god ima Měsića imaju i akutoidne uzlazne akcente i prezimena kao Băbić, Bŕrić, Dŕmić, Jŕtić, Mŕdrić, prema tome, njihov Měsić ne može biti štokavski Měsić, nego mora ostati Měsić. U ovom slučaju imali bismo, dakle, dublete kao Jělić i Jélić (čak i Jělić!), Băbić i Băbić, Tŕmić i Tŕmić, Stănić i Stănić, premda su, čini se, svi lički Měsići porijeklom Měsići. Kako je moglo doći do te promjene kad je gotovo sigurno da je to prezime u etimološkoj vezi s imenicom mēso, pa da mu je i iskonski akcenat Měsić?

Prelazeći među štokavce mijenjali su čakavci i imena i (rjeđe) prezimena. Jŕru i Jŕku zvali su štokavci Đuro ili Jŕre, Jŕsu Jŕso, Mătu Măto, Jŕvu İvo, Mŕku Nŕko ili Mŕšo; Răjković je postao Răjković, Jélić Jélić, a Měsić Měsić, jer su takva prezimena sa dugim uzlaznim akcentom vrlo česta u ličkih štokavaca Hrvata. Doseljenike su isprva zvali tako samo štokavci, ali kako su čakavci gubili sve više svoje jezične osobine pa postajali i sami štokavci, počeli su i oni sebe tako zvati. Slične se promjene dešavaju s prezimenima ličkih čakavaca i sada kad dolaze u kajkavsko područje. Tako Smŕlčiči mogu postati Smŕlčiči, Bićănići Bićănići (kod štokavaca Bićănići), Medarići Mědarići itd. Za sve takve slučajeve trebalo bi razraditi precizna uputstva, uzevši u obzir i akcenatske zakone štokavskog književnog govora i jezičnu praksu i izgovor samih nosilaca prezimena. Međutim, za korjenite čakavce Měsiće ne može biti nikakve sumnje kako se moraju zvati. Svi oni ostaju, barem dok su na svom jezičnom području, samo Měsići, pa tako treba da se zove i pop Marko Měsić. To tako treba da ostane dokle god tražimo da se čovjek iz Špionice zove Špionjak, iz Rečice Rečičak, iz Praputnjaka Praputnjarac, iz Stinive Stinivar, iz Milne Milnaranin, žena iz Kistanja Kistanjkuša, iz Bošnjaka Bošnjakuša, a iz Štitara Štitaruša . . .

Na str. 363. u drugom stupcu tvrdi se s. v. Jănković i Jănković da je Stojan Janković Jănković, a upravo je obrnuto istina! Svi Srbi u domaji Jănković-Stŕjana ili Stŕjana Jănkovića zovu toga junaka samo Jănković, a tako i sve druge Jankoviće. U ostaloj Hrvatskoj većinom su i Hrvati i Srbi Jănkovići, pa je to zavelo i sastavljače Pravopisnog rječnika da taj akcenat dadu i dalmatinskom junaku. Spomenuli smo već nekoliko primjera prezi-

mena s dvostrukim akcentom. Tako su npr. Stanići u Gospiću Stánići, u Kolenici Stànići, čakavci Rajkovići su Râjkovići, Srbi Banijci Râjkovići, u nekim krajevima Srbi Bâbići a Hrvati Bâbići, a u drugima upravo obrnuto, tako da je često akcenat i znak nacionalnosti. Poznata je šala o nekom profesoru Tomiću koga su pitali kako se zove, Tómić ili Tòmić, a on odgovorio: »Kad idem u školu, onda sam Tómić, a kad idem iz škole, pretvorim se u Tòmića.« Tko danas zna da li se slavonski pisac i skupljač narodnoga blaga Stojanović zvao Stòjanović ili Stojánović? To čovjek ne može saznati ni iz ARj. koji ne razdvaja ta dva prezimena. Takvih prezimena ima vrlo mnogo, te će i zabunā s njima biti sve dotle dok ne dobijemo, kao npr. Švajcarci, potpun rječnik naših prezimena s pouzdanim izvornim i, eventualno, preuzetim akcentom i više rasprava koje će provesti pažljivu analizu svakog neodređenog slučaja.

Na str. 398. u drugom stupcu nalazi se pravilno akcentirano prezime naših književnika: Kòzarac, ali se u zagradi dodaje da se govori »i s akc. Kozárac«. Pravilan je samo oblik Kòzarac, kako se Kòzarci sami zovu, a oblik Kozárac upotrebljavaju oni koji ne znaju za izvoran oblik, pa uzimaju naglasak prema riječima komárac, dječárac, bećárac (a toga ima dosta kod Ive Kozarca!), Vukovárac i sl.

Prema tome treba da govorimo samo Ráde Kònčār, pop Marko Měsić, Stojan Jânković i Ivo i Josip Kòzarac.

UZ ČLANAK VLADIMIRA BABIĆA »AKCENAT NEKIH PREZIMENA...«

Mate Hraste

Da ne bi čitaoci »Jezika« dugo čekali na mišljenje sređivača pravopisnog rječnika, potrebno je odmah u ovom broju donijeti mišljenje jednoga od njegovih sređivača.

Problem akcenta hrvatskih i srpskih prezimena nije tako jednostavan kako ga je postavio, razvio i završio, inače dobar poznavalac našega jezika, Vladimir Babić.

Sve što je napisao u svom članku o akcentu nekih prezimena, tačno je. Tako bi trebalo biti, ali naša narodna poslovice kaže: »Što pođe niz vodu, ne vrnu se uz vodu.« Jezik se ne može ukočiti. On se razvija i mijenja. Kod nas se to brže zbiva, jer našem književnom jeziku služi kao osnova narodni jezik. Taj bi narodni jezik po Vukovu traženju morao biti govor hercegovačkog kraja. To je u Vukovo vrijeme moglo biti, premda ga ni onda, prije 140